

CLUSTER IV.
HUMAN, CULTURE, AND MENTAL HEALTH

SECTION 18.

**PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY: RESILIENCE BUILDING
AND MENTAL HEALTH**

УДК 376.33:159.922.7

АНДРОЩУК Ольга Володимирівна,

кандидат психологічних наук,
старший викладач кафедри освітньої реабілітації осіб
з порушеннями зору,
ORCID ID: 0000-0002-1032-7459

МАРКУСЬ Ірина Сергіївна,

кандидат педагогічних наук, доцент,
декан факультету спеціальної освіти та соціальної політики,
ORCID ID: 0000-0003-0071-9798

САСІНА Ірина Олександрівна,

кандидат психологічних наук, доцент,
зав. кафедри освітньої реабілітації осіб з порушеннями зору,
ORCID ID: 0000-0001-8046-5083

ГОРДІЙКО Олександр Вікторович,

викладач кафедри освітньої реабілітації осіб з порушеннями зору,
ORCID ID: 0009-0005-6017-2466

ПЛЯЦУШОК Наталія Анатолівна,

студентка кафедри освітньої реабілітації осіб з порушеннями зору,
ORCID ID: 0009-0008-8148-0013

Український державний університет ім. М. П. Драгоманова,
м. Київ, Україна

**РОЗВИТОК ДОТИКОВОГО СПРИЙМАННЯ
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ПОРУШЕННЯМ ЗОРУ
В СИСТЕМІ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ**

***Анотація.** У статті теоретично обґрунтовано та розроблено корекційно-розвивальну програму формування дотикового сприймання у мо-*

лодших школярів з порушенням зору. Визначено його структуру як функціонального компонента пізнавальної діяльності та окреслено напрями корекційного впливу на основі узагальнених діагностичних даних. Розкрито зміст і умови реалізації програми в інклюзивному освітньому середовищі та роль фахівців супроводу і батьків у забезпеченні її цільності.

Ключові слова: дотик; сприймання; школярі; порушення; диференціація; перцепція; Брайль; інклюзія.

Вступ. Сучасна система спеціальної та інклюзивної освіти актуалізує проблему формування дотикового сприймання як функціональної основи пізнавальної діяльності дітей з порушенням зору, так як рівень його сформованості визначає успішність навчання, розвиток просторової орієнтації та брайлівської грамотності. Незважаючи на висвітлення закономірностей сенсорного розвитку та поетапного формування перцептивних дій у роботах вітчизняних і зарубіжних дослідників, питання розробки цілісної корекційно-розвивальної програми з урахуванням рівнів підтримки дітей та умов інклюзивного освітнього середовища потребує подальшого науково-методичного обґрунтування.

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні та розробленні корекційно-розвивальної програми формування дотикового сприймання у молодших школярів з порушенням зору в системі спеціальної освіти.

Виклад основного матеріалу. У сучасному освітньому просторі пріоритетним завданням є формування в дітей здатності до активної пізнавальної діяльності. Нормативно-правові документи України у сфері загальної середньої освіти (Закони України «Про освіту», Концепція «Нова українська школа») визначають необхідність впровадження освітніх технологій, спрямованих на розвиток продуктивного мислення, пізнавальної активності, самостійності та усвідомленого навчання. У цьому контексті пізнавальна активність розглядається як ключовий результат розумового виховання молодших школярів, що зумовлює інтелектуальний розвиток і успішність навчальної діяльності [1, с. 380; 2, с. 22].

Сенсорний розвиток є передумовою опанування навчальної та практичної діяльності, оскільки на його основі формуються узагальнені уявлення про властивості предметного світу, що створює умови для переходу до

логічних форм пізнання. У молодшому шкільному віці сенсорні уявлення не лише структурно ускладнюються, а й набувають функціонального значення в навчальній діяльності, виступаючи основою аналізу, порівняння та узагальнення навчального матеріалу.

Молодший шкільний вік визначається як сенситивний період функціоналізації сенсорного досвіду, у межах якого відбувається перехід від ситуативного чуттєвого пізнання до цілеспрямованого аналізу властивостей об'єктів у структурі навчальної діяльності. У тифлопедагогіці розвиток дотикового сприймання розглядається як системно організований процес формування керованих перцептивних дій і стратегій тактильного обстеження, що сприяє визначенню точності диференціації ознак та усвідомлене використання дотику як провідного каналу отримання інформації. Реалізація цього процесу ґрунтується на діяльнісному підході, поетапності формування дій, систематичному багаторазовому виконанні перцептивних операцій та використанні спеціально структурованих тактильних стимулів [3].

Формування тактильного аналізу відбувається через оволодіння спеціальними перцептивними прийомами обстеження (латеральні рухи, обведення контуру, стиснення, підняття, статичний контакт), тип і послідовність яких визначають якість розпізнавання ознак рельєфних об'єктів. Навчання зазначених прийомів забезпечується на основі поєднання демонстрації, спільного виконання та поступового переходу до самостійного контролю дій. Засобом їх формування виступають рельєфні карти, геометричні планшети, набори фактур, тактильні схеми й предметні моделі, зміст яких корелює з навчальними предметами [4, с. 18-22].

У сучасній інклюзивній практиці розвиток дотикового сприймання пов'язаний із системним включенням спеціально дібраних тактильних матеріалів у навчальну діяльність, організацією доступного освітнього середовища та змістовою інтеграцією сенсорних ігор і вправ у структуру уроку або корекційного заняття, що забезпечує поєднання формування сенсорних умінь, дрібної моторики й пізнавальних дій. Функціоналізація дотику досягається через тактильний супровід навчального матеріалу, подання ключових понять у доступному для обстеження форматі та перенесення сформованих перцептивних дій у реальні навчальні ситуації [5; 6, с. 36-43]. У цьому контексті розвиток дотикового сприймання

розглядається як передумова формування тактильної грамотності й оволодіння брайлівськими та рельєфно-графічними засобами навчання, ефективність якого підвищується за умов поетапного ускладнення завдань, чітких критеріїв їх виконання та організації коротких тренувальних сесій, спрямованих на формування здатності до тонкого тактильного розрізнення і стійких стратегій обстеження [7].

На знаково-символічному рівні розвиток дотикового сприймання пов'язаний із формуванням тактильної грамотності, як здатності до розпізнавання брайлівських комірок і рельєфних позначень, що формуються через поетапне навчання з чіткими критеріями виконання та багаторазове відпрацювання перцептивних дій [3; 5]. Його результативність підвищується за умов структурованої організації освітнього середовища, цілеспрямованого добору тактильних матеріалів та використання сучасних технологій створення рельєфних ресурсів, що інтегрує формування перцептивних дій з адаптацією навчального змісту в інклюзивний процес [8; 9].

На основі теоретичного аналізу визначено показники сформованості дотикового сприймання та обґрунтовано зміст експериментального дослідження. Констатувальний етап проведено на базі КЗ ЛОР «Львівська спеціальна школа № 100» за участю восьми учнів 2–3 класів віком 8–11 років, які навчаються в умовах малокомплектних класів та використовують різні способи доступу до навчальної інформації (шрифт Брайля або збільшений плоскодрукований). Діагностування здійснювалася за адаптованими методиками тактильного обстеження предметів, просторово-дотикової орієнтації і педагогічного спостереження за мовленнєвим опосередкуванням перцептивних дій з визначенням інтегрального показника розвитку (максимум – 27 балів). Узагальнені результати засвідчили переважання низького рівня сформованості дотикового сприймання, що виявлялося у несформованості цілеспрямованих перцептивних дій, труднощах просторово-дотикового орієнтування та обмеженому мовленнєвому опосередкуванні сенсорного досвіду. Це зумовило розроблення корекційно-розвивальної програми, зміст якої спрямовано на розвиток тактильної диференціації, просторово-дотикової орієнтації, послідовності перцептивних дій і опосередкування сенсорного досвіду з урахуванням індивідуальних можливостей дітей.

Структурно програма реалізується у межах десяти корекційно-розвивальних занять, об'єднаних логікою поступового ускладнення змісту. Методичне забезпечення програми передбачає використання доступних тактильних і рухових матеріалів, організацію діяльності без зорового контролю та варіативність завдань відповідно до рівня підтримки. Провідними методичними прийомами є спільна діяльність із дорослим, поетапне моделювання перцептивних дій, багаторазове виконання завдань, позитивне закріплення та застосування альтернативних способів відповіді. Гнучкість методів і форм організації роботи (індивідуальної та групової) створює умови для можливості реалізації програми в умовах інклюзивного освітнього середовища.

Заняття проводиться двічі на тиждень тривалістю 20–30 хв, що сприяє регулярності корекційного впливу без перевантаження дітей. Програма має вступний, основний і підсумковий етапи з чітко визначеними завданнями у кожному.

Програму структуровано у три взаємопов'язані блоки (заняття № 1–10): перший (№ 1–3) зумовлює формування базових сенсорних уявлень і початкових стратегій дотикового аналізу через ознайомлення з геометричними формами, орієнтування в просторі класу та розрізнення текстур предметів; другий (№ 4–6) спрямований на перенесення сформованих умінь у навчальні дії та встановлення просторових відношень між предметами з використанням тактильного матеріалу у рахунку і диференціації величини; третій (№ 7–10) – на розвиток довільної регуляції сенсорної діяльності, формування послідовності дотикових дій, мовленнєвого (або невербального) опосередкування та узагальнення сформованих умінь у навчальних ситуаціях.

Для ілюстрації змісту та методичної логіки програми подано фрагмент одного корекційно-розвивального заняття, спрямованого на формування послідовності дотикових дій як умови регульованого тактильного аналізу.

Заняття 7. Формування послідовності дотикових дій

Мета заняття. Формування у дітей молодшого шкільного віку з порушенням зору здатності до послідовного, цілеспрямованого дотикового обстеження предметів. Заняття спрямоване на розвиток умінь планувати дотикові дії, дотримуватися заданої послідовності обстеження, відбувається елементарний самоконтроль у процесі сенсорної діяльності. Особливо

увага приділяється дітям із важкими порушеннями розвитку, для яких характерні імпульсивні, хаотичні дії та швидка втомлюваність, зокрема дітей зі складними порушеннями розвитку.

Завдання заняття: формувати уявлення про послідовність дотикових дій під час обстеження предмета; навчати виконувати дотикове обстеження за зразком і простою інструкцією; розвивати здатність утримувати завдання до його завершення; знижувати імпульсивність та хаотичність дій; стимулювати елементарний самоконтроль і усвідомлення власних дій.

Матеріали та обладнання: предмети з чітко вираженою структурою (куб, м'яч, коробка з кришкою, циліндр); предмети з кількома дотиковими ознаками (форма, краї, поверхня); тактильні маркери або картки-послідовності (початок – середина – кінець); робоча поверхня (стіл, тактильна панель).

Матеріали добираються таким чином, щоб дитина могла виконувати обстеження повільно, без надмірного сенсорного перевантаження.

Хід заняття

1. Організаційний момент.

Заняття розпочинається з привітання та створення чіткої, структурної впорядкованості діяльності. Педагог у спокійному темпі повідомляє, що сьогодні діти навчатимуться «обстежувати предмет по черзі, не поспішаючи».

Для дітей з рівнем підтримки 4–5 педагог додатково використовує невербальні підказки (жест, дотик до руки), а також прийом спільної дії для зниження тривожності. Коротка мотиваційна вправа: «Почнемо – продовжимо – закінчимо» (дитина торкається трьох тактильних маркерів у заданому порядку).

2. Введення в тему.

Учитель-дефектолог демонструє зразок дотикового обстеження предмета, коментуючи дії простими фразами: «Спочатку – беремо», «Потім – обводимо», «Наприкінці – перевіряємо». Демонстрація проводиться повільно, з можливістю повторення.

Для дітей із вираженими труднощами навчання педагог пропонує виконувати обстеження разом із дорослим, акцентуючи увагу на черговості рухів, а не на результаті.

3. Основна частина

Завдання 1. Обстеження предмета за зразком.

Дітям пропонується обстежити предмет у заданій послідовності:

1. Взяти предмет у руки;
2. Обстежити форму;
3. Обвести краї або поверхню;
4. Покласти предмет на місце.

Рівень підтримки 3: виконання за словесною інструкцією.

Рівень підтримки 4: виконання з підказками жестом або повторною інструкцією.

Рівень підтримки 5: спільне виконання з дорослим, дитина завершує дію.

Завдання 2. Обстеження з опорою на тактильні маркери.

Дітям пропонується орієнтуватися на тактильні картки-послідовності («початок», «середина», «кінець»), розташовані на столі. Кожна дія співвідноситься з окремим маркером, що допомагає структурувати діяльність.

Завдання 3. Самостійне повторення послідовності.

Дитині пропонуються самостійно повторити знайому послідовність дій із новим предметом. Педагог втручається лише за необхідності, фіксуючи увагу на спробах дитини дотримуватися порядку.

У процесі виконання завдань педагог звертає увагу на здатність дитини утримувати інструкцію, темп виконання, прийняття допомоги та емоційні реакції.

4. Рефлексія

Проводиться у формі простого обговорення або показу дії. Педагог запитує: «Що ми зробили спочатку?» або пропонує повторити перший крок. Для дітей з мінімальним мовленням достатнім є жест, показ або дії.

5. Підсумок заняття

Учитель-дефектолог підсумовує заняття, відзначаючи зусилля кожної дитини у дотриманні послідовності та завершенні завдання. Акцент робиться на позитивних зрушеннях у самоконтролі, зосередженості та здатності діяти за планом. Заняття завершується спокійно, з емоційною підтримкою.

Це сприяє формуванню регульованих перцептивних дій та підвищує довільність сенсорної діяльності.

Представлена система занять відображає логіку поетапного формування дотикового сприймання: від оволодіння окремими сенсорними діями – до їх узагальнення, довільної регуляції та функціонального використання в навчальних ситуаціях.

Реалізація програми передбачає узгоджену діяльність фахівців команди психолого-педагогічного супроводу та батьків дитини. Спеціальний педагог зумовлює науково обґрунтоване планування й організацію корекційно-розвивального процесу та формування перцептивних дій, асистент учителя сприяє індивідуалізованій підтримці на час виконання дотикових завдань і регулює обсяг допомоги відповідно до можливостей дитини, а фахівці інклюзивно-ресурсного центру забезпечують оцінку освітніх потреб і моніторинг динаміки розвитку. Батьки виступають активними учасниками формування дотикового досвіду через його цілеспрямоване включення у повсякденну діяльність, що підвищує рівень корекційного впливу та функціональне використання сформованих умінь.

Висновок. Підсумовуючи результати дослідження, зазначимо, що розроблена корекційно-розвивальна програма забезпечує поетапне формування дотикового сприймання як функціонального механізму пізнавальної діяльності дітей молодшого шкільного віку з порушенням зору. Її ефективність зумовлюється поєднанням структурованої структурованих системи занять, індивідуалізації допомоги відповідно до рівня підтримки дитини та узгодженої взаємодії фахівців команди психолого-педагогічного супроводу й батьків.

Систематичне включення дотикових способів пізнання в навчальну та повсякденну діяльність сприяє формуванню регульованих перцептивних дій, розвитку сенсорних уявлень, підвищенню довільності діяльності та пізнавальної активності дітей, що розширює їхні можливості участі в освітньому процесі в умовах інклюзії.

Практичне значення дослідження полягає в можливості використання запропонованої програми в роботі вчителя-дефектолога, асистента вчителя та інших фахівців супроводу. Перспективи подальших досліджень, пов'язані з експериментальною перевіркою ефективності програми у ширшій вибірці та вивченням впливу сформованості дотикового сприймання на навчальні досягнення дітей з порушенням зору.

Список використаних джерел:

1. Про освіту : Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII // Відомості Верховної Ради України. 2017. № 38–39. Ст. 380.
2. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 р. № 988-р // *Офіційний вісник України*. 2017. № 1. Ст. 22.
3. Fardan Z. H., Jabali S. H., Alasmre L. A., et al. A systematic review of tactile functioning in blind children from a clinical perspective // *Cureus*. 2023. Vol. 15, No. 12. Article e211519. DOI: 10.7759/cureus.211519. URL: <https://www.cureus.com/articles/211519-a-systematic-review-of-tactile-functioning-in-blind-children-from-a-clinical-perspective#!/>
4. Zorokhina T. S., Nichuhovs'ka L. I., Zoben'ko N. A. Tactile guides as a means of correcting the sensory development of younger schoolchildren with visual impairments // *Scientific Notes: Pedagogical Sciences*. 2023. No. 5. P. 18–22. DOI:10.59694/ped_sciences.2023.05.018. URL: https://doi.org/10.59694/ped_sciences.2023.05.018
5. Навчання дітей із порушеннями зору : навчально-методичний посібник / Т. М. Костенко, І. М. Гудим. Харків : Вид-во «Ранок», 2019. 184 с.
6. Гудим І. М. Розвиток дотикового сприймання у дошкільників з глибокими порушеннями зору // *Дитина із сенсорними порушеннями: розвиток, навчання, виховання*. 2012. № 1 (3). С. 36–43.
7. Lindberg C. M., Ahearn W. H., Miguel C. F. Experimental analysis of tactile and auditory prompting for instruction of children with visual impairments // *Journal of Applied Behavior Analysis*. 2010. Vol. 43, No. 1. P. 181–195. DOI:10.1901/jaba.2010.43-181. URL: <https://doi.org/10.1901/jaba.2010.43-181>
8. Toussaint K. A. Teaching tactual discrimination of braille characters to beginning braille readers : doctoral dissertation. – Baton Rouge : Louisiana State University, 2011. 149 p. URL: https://repository.lsu.edu/gradschool_dissertations/749
9. Костенко Т. М. Учні початкових класів із порушеннями зору: навчання та розвиток : навчально-методичний посібник / Т. М. Костенко. Харків : Вид-во «Ранок», 2020. 128 с. URL: <https://lib.imzo.gov.ua/wa-data/public/site/books2/navchalno-metodychny-posibnyky/dlya-pedpratsivnykiv-ospotreby/Uchni-pochatkovykh-klasiv-iz-porushenniamy-zoru-navchannia-ta-rozvytok-Kostenko.pdf>

DOI: 10.51587/9798-9917-51988-2026-26-298-306